

dr hab. Anna Magdalena Kosińska, prof. US

Autorka jest pracownikiem badawczym na Wydziale Prawa i Administracji Uniwersytetu Szczecińskiego (ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0915-874X>).

Rola Trybunału Sprawiedliwości w kształtowaniu standardu ochrony przed wydaleniem – analiza wyroku Trybunału Sprawiedliwości z 22.11.2022 r., C-69/21, X przeciwko Staatssecretaris van Justitie en Veiligheid

Słowa kluczowe: *non-refoulement*, decyzja powrotowa, wydalenie, cudzoziemiec cierpiący na poważną chorobę, marihuana medyczna

Trybunał Sprawiedliwości w wyroku z 22.11.2022 r., C-69/21, X przeciwko Staatssecretaris van Justitie en Veiligheid¹, dokonał wykładni przepisów tzw. dyrektywy powrotowej² w kontekście możliwości wydalenia z UE obywatela państwa trzeciego, który w kraju pochodzenia nie miałby dostępu do odpowiedniej opieki medycznej w związku ze zdiagnozowaną chorobą. Trybunał zbadał zgodność prawa krajowego z przepisami dyrektywy powrotowej gwarantującymi przestrzeganie zasady *non-refoulement*. Glosa analizuje wyrok pod kątem istnienia standardu ochrony osoby chorej przed wydaleniem w świetle dotychczasowego orzecznictwa Trybunału Sprawiedliwości i Europejskiego Trybunału Praw Człowieka. Wyrok wprowadza również wskazówki dotyczące reguł traktowania chorych obywateli państw trzecich, które to zasady powinny być stosowane w praktyce przez organy administracyjne państw członkowskich na etapie kwalifikacji do powrotu.

1. Uwagi wstępne

Prezentowana glosa dotyczy orzeczenia Trybunału Sprawiedliwości w sprawie przeciwko Staatssecretaris van Justitie en Veiligheid (Królestwo Niderlandów), w którym Trybunał zbadał zgodność prawa krajowego z przepisami dyrektywy powrotowej i z gwarancjami ochrony praw podstawowych, zwłaszcza z art. 19 ust. 2 Karty praw podstawowych Unii Europejskiej³, gwarantującym poszanowanie zasady *non-refoulement*. Celem glosy jest zaprezentowanie i ocena wypracowanego przez TS modelu postępowania w przypadku osób chorych zagrożonych wydaleniem.

2. Analizowane prawo Unii i postępowanie krajowe

W analizowanej sprawie pytanie prejudycjalne w trybie art. 267 Traktatu o funkcjonowaniu Unii Europejskiej⁴ skierował Sąd Rejonowy w Hadze.

Zgodnie z prawem unijnym podstawowe zasady dotyczące realizacji powrotów nielegalnie przebywających na terytorium państw członkowskich obywateli państw trzecich zostały uregulowane w dyrektywie powrotowej. Zgodnie z jej przepisami co do zasady każdemu migrantowi o nieuregulowanej sytuacji powinna być wydana decyzja nakazująca powrót⁵. Jednak na podstawie art. 5 dyrektywy 2008/115/WE państwa członkowskie zobowiązane są do uwzględniania dobra dziecka, życia rodzinnego, stanu zdrowia cudzoziemca oraz zasady *non-refoulement*. Odpowiednie organy państw

1 EU:C:2022:913 – dalej wyrok C-69/21, X.

2 Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2008/115/WE z 16.12.2008 r. w sprawie wspólnych norm i procedur stosowanych przez państwa członkowskie w odniesieniu do powrotów nielegalnie przebywających obywateli państw trzecich (Dz.Urz. UE L 348, s. 98) – dalej dyrektywa powrotowa lub dyrektywa 2008/115/WE.

3 Wersja skonsolidowana Dz.Urz. UE C 202 z 2016 r., s. 389 – dalej KPP lub Karta.

4 Wersja skonsolidowana Dz.Urz. UE C 202 z 2016 r., s. 47 – dalej TFUE.

5 Art. 6 ust. 1 dyrektywy 2008/115/WE.

członkowskich mogą także, na podstawie art. 6 ust. 4 dyrektywy 2008/115/WE, wydać cudzoziemcowi zezwolenie pobytowe ze względu na jego ciężką sytuację lub z przyczyn humanitarnych⁶. Wreszcie, na podstawie art. 9 dyrektywy 2008/115/WE, istnieje możliwość przesunięcia terminu wydalenia, jeśli powrót naruszałby zasadę *non-refoulement*. Wydalenie może być także wstrzymane ze względu na szczególne okoliczności, w tym stan fizyczny i psychiczny cudzoziemca.

Prawa podstawowe migrantów w procesie powrotowym gwarantowane są również przez przepisy Karty. Zgodnie z art. 1 dyrektywy 2008/115/WE: „Niniejsza dyrektywa określa wspólne normy i procedury, które mają być stosowane przez państwa członkowskie w odniesieniu do powrotów nielegalnie przebywających obywateli państw trzecich, zgodnie z prawami podstawowymi jako zasadami ogólnymi prawa wspólnotowego oraz prawa międzynarodowego, w tym z obowiązkami w zakresie ochrony uchodźców oraz praw człowieka”.

Dla głosowanego wyroku szczególne znaczenie mają gwarancje przewidziane w art. 1 KPP (godność człowieka), art. 4 KPP (zakaz tortur i niehumanitarnego lub poniżającego traktowania albo karania) oraz art. 19 ust. 2 KPP (ochrona w przypadku usunięcia z terytorium państwa, wydalenia lub ekstradycji).

Prawo niderlandzkie przewiduje możliwość wstrzymania wydalenia w ustawie o cudzoziemcach. Zgodnie z jej art. 64 wydalenie obywatela państwa trzeciego jest wstrzymywane do momentu, gdy stan zdrowia cudzoziemca umożliwia odbycie podróży. Ponadto okólnik w sprawie cudzoziemców⁷ przewiduje możliwość odstąpienia od wydalenia ze względów zdrowotnych, jeśli, po pierwsze, stan zdrowia cudzoziemca nie pozwala na odbycie podróży, a po drugie, istnieje ryzyko naruszenia art. 3 Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności⁸, gwarantującego zakaz niehumanitarnego traktowania ze względów zdrowotnych. Zgodnie z art. 7.1.3 okólnika: „Rzeczywiste ryzyko naruszenia art. 3 tej konwencji istnieje tylko wtedy, gdy:

- z opinii BMA wynika, że jest wysoce prawdopodobne, iż brak leczenia spowoduje krytyczną sytuację medyczną; oraz
- niezbędne leczenie nie jest dostępne w państwie pochodzenia lub stałego zamieszkania; lub
- jeżeli leczenie jest dostępne, okazuje się, że w sposób oczywisty nie można z niego skorzystać”.

Praktyka krajowa Niderlandów definiuje pojęcie tzw. krytycznej sytuacji medycznej, tj. sytuacji, gdy cudzoziemiec cierpi na chorobę, w przypadku której brak leczenia w okresie trzech miesięcy doprowadzi do jego śmierci, niepełnosprawności lub poważnej szkody fizycznej lub psychicznej⁹.

Postępowanie główne w analizowanej sprawie dotyczyło Pana X, obywatela rosyjskiego, który od 16. roku życia chorował na rzadką formę raka krwi¹⁰. Leczenie cudzoziemca skupiało się na flebotomii oraz podawaniu marihuany leczniczej, aby zmniejszać dolegliwości bólowe. Stosowanie

marihuany leczniczej w Rosji jest niedozwolone. Pan X dwukrotnie w Niderlandach składał bezskutecznie wnioski azylowe i wnioskował o wydanie zgody na pobyt na podstawie art. 8 EKPC w związku z potrzebą ochrony życia rodzinnego. Ostatecznie wobec cudzoziemca wydano decyzję powrotową, zaś Pan X zaskarżył decyzję o braku możliwości wstrzymania jego wydalenia. W postępowaniu krajowym cudzoziemiec argumentował, że stosowanie marihuany medycznej jest jedynym skutecznym i dostępnym dla niego leczeniem przeciwbólowym, zaś w kraju pochodzenia kuracja taka nie będzie dostępna. Sąd krajowy powziął wątpliwość, czy przepisy prawa krajowego implementujące dyrektywę powrotową są zgodne z zagwarantowanymi w KPP prawami człowieka i skierował pytania prejudycjalne do Trybunału Sprawiedliwości.

3. Pytanie prejudycjalne i odpowiedzi Trybunału

Trybunał, reformując dwa pierwsze pytania prejudycjalne sądu krajowego, zdecydował się rozpatrzyć je łącznie i uznał, że ten zwraca się o zbadanie, czy przepisy dyrektywy powrotowej w związku z gwarancjami art. 1, 4 i 19 ust. 2 KPP stoją na przeszkodzie wydaniu decyzji powrotowej cudzoziemcowi cierpiącemu na ciężką chorobę, jeśli w państwie pochodzenia byłby narażony on na nasilenie się bólu ze względu na zakaz stosowania tamże jedynej skutecznej terapii przeciwbólowej oraz czy prawo państwa członkowskiego może przewidywać ścisły termin nasilenia się dolegliwości i pogorszenia stanu zdrowia w celu ewentualnej możliwości wstrzymania wydalenia cudzoziemca¹¹. Trybunał w pierwszej kolejności poddał badaniu istniejące standardy ochrony cudzoziemca przed wydaleniem, tj. gwarancje z art. 4 KPP w powiązaniu z ochroną przyznaną przez art. 3 EKPC. Trybunał podkreślił, że ochrona przewidziana w art. 4 KPP ma charakter bezwzględny¹², zaś dla oceny stanu faktycznego i prawnego analizowanej sprawy konieczne jest odwołanie się do linii orzeczniczej Europejskiego Trybunału Praw Człowieka i standardu ochrony przed wydaleniem osób chorych, który został wypracowany w sprawie 41738/10, Paposhvili przeciwko Belgii¹³. Zgodnie z wyrokiem w sprawie Paposhvili „art. 3 EKPC stoi na przeszkodzie wydaleniu ciężko chorej osoby, w przypadku której istnieje ryzyko bliskiej śmierci lub istnieją istotne podstawy, aby uznać, że mimo niewystępowania ryzyka bliskiej śmierci musiałaby ona z powodu braku odpowiedniego leczenia w państwie docelowym lub braku dostępu do tego leczenia zmierzyć się z rzeczywistym ryzykiem, że jej stan zdrowia ulegnie poważnemu, szybkiemu i nieodwracalnemu pogorszeniu, powodując dotkliwie bóle lub znaczące skrócenie oczekiwanej długości życia”¹⁴.

Trybunał podkreślił jednocześnie równoważność ochrony przewidzianej w art. 4 KPP z art. 3 EKPC.

Następnie Trybunał poddał analizie sytuację faktyczną sprawy, czyli taką, w której miałyby dojść do wydalenia osoby chorej, której choroba w przypadku wydalenia nie zaostrzy się, ale brak będzie dostępnej jedynej i skutecznej metody uśmierzania bólu. Dokonując wykładni art. 4 KPP, analogicznej

6 Zob. również K. Strąk, *Polityka Unii Europejskiej w zakresie powrotów. Aspekty prawne*, Warszawa 2019, s. 110.

7 Vreemdelingenverordening 2000 – dalej okólnik w sprawie cudzoziemców.

8 Dz.U. z 1993 r. Nr 61, poz. 284 ze zm. – dalej EKPC.

9 Definicja ta została wypracowana przez niderlandzki urząd ds. imigracji i naturalizacji i znalazła się w okólniku w sprawie cudzoziemców 2000.

Zob. wyrok C-69/21, X, pkt 13.

10 Wyrok C-69/21, X, pkt 14.

11 Wyrok C-69/21, X, pkt 51.

12 Wyrok C-69/21, X, pkt 57.

13 Wyrok ETPC z 13.16.2016 r., 41738/10, Paposhvili przeciwko Belgii, HUDOC.

14 Wyrok C-69/21, X, pkt 63.

do wykładni w sytuacji ryzyka zaostrzenia choroby, Trybunał uznał, że samo zaostrzenie się bólu nie wyklucza przeprowadzenia wydalenia cudzoziemca. Wydalenie powinno być jednak wstrzymane, jeśli cudzoziemiec będzie narażony na „rzeczywiste ryzyko szybkiego, znacznego i nieodwracalnego nasilenia się odczuwanego przez siebie bólu”¹⁵. Tym samym w sytuacji takiej jak Pana X, celem wstrzymania wydalenia w świetle art. 4 KPP należy wykazać, że w państwie pochodzenia brak jest jedyne skutecznego leczenia przeciwbólowego oraz że brak leczenia bólu doprowadziłby cudzoziemca do odczuwania bólu w takiej intensywności, iż naruszałoby to jego godność („zaistnienie nieodwracalności nasilenia się bólu”)¹⁶.

Jak wynika z przytoczonych przepisów prawa krajowego, w okólniku w sprawie cudzoziemców prawo holenderskie definiuje zaistnienie tzw. krytycznej sytuacji medycznej, tj. pogorszenia się stanu cudzoziemca w czasie trzech miesięcy od wydalenia i wówczas dopuszcza ochronę przed wydaleniem w świetle zasady *non-refoulement*. Trybunał zdecydował się zbadać zgodność istnienia tak ściśle określonego terminu z prawem UE. Sąd orzekający zwrócił uwagę, że nasilenie się bólu po powrocie do państwa pochodzenia może być stopniowe, zanim osiągnie próg dolegliwości kwalifikujący do ochrony w świetle art. 1 i 4 KPP. Tym samym termin ustalany w prawie krajowym powinien mieć charakter czysto instrukcyjny i jego ścisła interpretacja jest niezgodna z gwarancjami przewidzianymi przez prawo UE¹⁷.

Odpowiadając na trzecie pytanie sądu krajowego, TS uznał, że dla wydania decyzji powrotowej zgodnej z zasadą *non-refoulement* nie jest wystarczające zbadanie jedynie tego, czy stan chorego cudzoziemca pozwala mu na odbycie podróży do kraju pochodzenia. W ocenie Trybunału państwa członkowskie są zobowiązane do zagwarantowania, że cudzoziemiec otrzyma opiekę medyczną nie tylko w czasie realizacji powrotu, ale również po zakończeniu wydalenia w państwie przyjmującym. Wynika to z przepisów dyrektywy powrotowej interpretowanych w świetle art. 1, 4 i 19 ust. 2 KPP¹⁸.

Ostatnie pytanie prejudycjalne dotyczyło oceny, czy stan zdrowia cudzoziemca i opieka, jaką otrzymuje w państwie goszczącym, mogą być przesłanką przyznania mu prawa pobytu w państwie członkowskim na podstawie art. 7 KPP, czyli prawa do poszanowania życia prywatnego. Trybunał zauważył, że co prawda zakres przedmiotowy dyrektywy powrotowej obejmuje jedynie kwestię powrotów obywateli państw trzecich, ale z art. 1 dyrektywy 2008/115/WE wynika, że państwa członkowskie respektują prawa podstawowe zagwarantowane cudzoziemcom w Karcie¹⁹. W ocenie Trybunału na podstawie dotychczasowej linii orzeczniczej nie można wydać decyzji powrotowej cudzoziemcowi bez uwzględnienia jego sytuacji rodzinnej²⁰. Jeśli zachodziłoby ryzyko naruszenia prawa do poszanowania życia prywatnego cudzoziemca, to jego wydalenie nie może nastąpić²¹. Trybunał podkreślił, że leczenie stanowi część życia prywatnego cudzoziemca w rozumieniu art. 7 KPP²².

Prawo do ochrony życia prywatnego jest jednak prawem podlegającym limitacji i sytuacja cudzoziemca powinna być zbadana przez organy krajowe z uwzględnieniem wszystkich istotnych czynników.

4. Ocena glosowanego wyroku

Glosowany wyrok ma szczególne znaczenie dla wykładni i stosowania dyrektywy powrotowej w świetle gwarancji praw podstawowych obywateli państw trzecich z dwóch zasadniczych powodów.

W glosowanym wyroku Trybunał dokonał nowatorskiej, w mojej ocenie, wykładni zasady *non-refoulement* w kontekście osób wymagających jedynie leczenia paliatywnego. Wykładnia ta stanowi *novum* i swoiste dopełnienie dotychczasowej linii orzeczniczej sądów europejskich w obszarze ochrony cudzoziemców.

Zasada *non-refoulement* uznawana jest za kluczowy instrument ochronny w prawie uchodźczym i migracyjnym. W prawie międzynarodowym uregulowana została w art. 33 ust. 1 Konwencji dotyczącej statusu uchodźców²³ i następnie w tym znaczeniu inkorporowana do Wspólnego Europejskiego Systemu Azylowego – szczególne znaczenie konwencji genewskiej dla ochrony praw uchodźców zostało wyrażone w art. 78 TFUE²⁴.

Zgodnie z zasadą *non-refoulement* zakazane jest zawrócenie osoby do kraju, w którym narażona mogłaby być na nieludzkie traktowanie²⁵. Ochrona przed zawróceniem może jednak podlegać limitacji, jeśli cudzoziemiec byłby zagrożeniem dla bezpieczeństwa i porządku publicznego²⁶. Potwierdzenie kluczowego znaczenia zasady *non-refoulement* dla ochrony praw migrantów potwierdza zaproponowana w doktrynie forma uznania osób niewydalalnych za objętych nową formą ochrony (*new protection status*)²⁷.

Zasada *non-refoulement* jest skutecznie chroniona w orzecznictwie sądów europejskich w sprawach migracyjnych.

W EKPC brak jest bezpośrednio uregulowanej zasady *non-refoulement*, jednak Trybunał w swoim orzecznictwie wypracował skuteczne metody ochrony praw cudzoziemców poprzez aplikację art. 3 EKPC zabraniającego nieludzkiego traktowania²⁸. Zgodnie z utrwaloną linią orzeczniczą, aby istniała moż-

15 Wyrok C-69/21, X, pkt 70.

16 Wyrok C-69/21, X, pkt 71.

17 Wyrok C-69/21, X, pkt 75 i 76.

18 Wyrok C-69/21, X, pkt 81 i 82.

19 Wyrok C-69/21, X, pkt 89.

20 Wyrok TS z 8.05.2018 r., C-82/16, K.A. i in. przeciwko Belgische Staat, EU:C:2018:308.

21 Wyrok C-69/21, X, pkt 92.

22 Wyrok C-69/21, X, pkt 93.

23 Konwencja dotycząca statusu uchodźców, sporządzona w Genewie 28.07.1951 r. (Dz.U. z 1991 r. Nr 119, poz. 515) – dalej konwencja genewska. Zgodnie z art. 33 ust. 1 konwencji genewskiej: „Żadne Umawiające się Państwo nie wydało lub nie zawróci w żaden sposób uchodźcy do granicy terytoriów, gdzie jego życie lub wolności zagrożaloby niebezpieczeństwo ze względu na jego rasę, religię, obywatelstwo, przynależność do określonej grupy społecznej lub przekonania polityczne”. Zob. również D. Ghezelbash, *Refugee lost. Asylum Law in an Interdependent World*, Cambridge 2018, s. 143. W prawie międzynarodowym zasada *non-refoulement* została również zagwarantowana w art. 3 ust. 1 Konwencji w sprawie zakazu stosowania tortur oraz innego okrutnego, nieludzkiego lub poniżającego traktowania albo karan, przyjętej przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych dnia 10 grudnia 1984 r. (Dz.U. z 1989 r. Nr 63, poz. 378). Zob. również V. Chetail, *Sources of International Migration Law* [w:] *Foundations of International Migration Law*, red. B. Opeskin, R. Perruchoud, J. Redpath-Cross, Cambridge 2012, s. 194.

24 Na temat zmian traktatowych w obszarze polityki azylowej zob. S. Peers, *Legislative Update: EU Immigration and Asylum. Competence and Decision-Making in the Treaty of Lisbon*, „European Journal of Migration and Law” 2008/2, s. 219–247.

25 D. Ghezelbash, *Refugee...*, s. 143.

26 Art. 33 ust. 2 konwencji genewskiej. Zob. G.S. Goodwin-Gill, J. McAdam, *The Refugee in International Law*, Oxford 2007, s. 234.

27 F. Messineo, *Non-refoulement Obligations in Public International Law: Towards a New Protection Status* [w:] *The Ashgate Research Companion to Migration Law, Theory and Practice*, red. S.S. Juss, Farnham 2013, s. 147.

28 E. Hamdan, *The Principle of Non-Refoulement under the ECHR and UN Convention against Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment*

liwość stwierdzenia ryzyka naruszenia art. 3, musi zachodzić wypełnienie „kryterium minimalnego poziomu dolegliwości”²⁹. W kontekście głosowanego orzeczenia warto też wspomnieć, że EKPC nie przewiduje *explicite* prawa do ochrony zdrowia, jednak ochrona taka może być przyznawana właśnie w kontekście zapewnienia gwarancji art. 2 i 3 EKPC³⁰. Na podstawie art. 3 EKPC doszło do wytworzenia wobec cudzoziemców tzw. ochrony rykoszetowej, zaś Trybunał zobowiązany jest w każdym przypadku do badania indywidualnej sytuacji skarżącego³¹.

W sprawach dotyczących możliwości wydalenia do kraju pochodzenia chorego cudzoziemca ETPC stoi na stanowisku, że w przypadku stanu agonalnego skarżącego czy też osiągnięcia przez chorobę fazy krytycznej wydalenie takie będzie niezgodne z zasadą *non-refoulement*, jeśli w kraju pochodzenia chory nie może mieć zapewnionej odpowiedniej opieki medycznej³². Państwa nie mają jednak nieograniczonego obowiązku zapewnienia dostępu do opieki medycznej i jeśli chory jest w początkowej fazie choroby, zaś w kraju pochodzenia może liczyć na pomoc rodziny, wydalenie uznaje się za dopuszczalne³³.

W głosowanym wyroku w sprawie C-69/21, X, Trybunał Sprawiedliwości zastosował test standardu ze sprawy 41738/10, Paposhvili przeciwko Belgii, zgodnie z którym pod uwagę powinno być brane pogorszenie stanu zdrowia, nasilenie cierpienia chorego oraz skrócenie jego życia w wypadku wydalenia celem ewentualnego naruszenia art. 3 EKPC i wstrzymania wydalenia. W przypadku Pana X doszłoby jedynie do nasilenia się cierpienia w związku z bólem, ale Trybunał, podążając za wskazówkami ETPC ze sprawy Paposhvili, wziął pod uwagę osobistą sytuację skarżącego (analiza *in concreto*)³⁴.

Głosowane orzeczenie stanowi wyraz rozwoju linii orzeczniczej TS w sprawach cudzoziemskich w kierunku jak najpełniejszej

ochrony praw podstawowych migrantów. „Sprawy zdrowotne”, w których stan zdrowia mógłby uniemożliwiać wydalenie, były rozpatrywane przez TS w związku z wykładnią rozporządzenia dublińskiego³⁵, dyrektywy kwalifikacyjnej³⁶ i dyrektywy powrotowej.

Zasada *non-refoulement* jest regulowana w prawie pierwotnym UE przede wszystkim poprzez normy Traktatu o funkcjonowaniu Unii Europejskiej (art. 78)³⁷ oraz art. 19 ust. 2 KPP w powiązaniu z jej art. 4³⁸. Zakaz zwracania uznawany jest w doktrynie również jako część prawa do azylu gwarantowanego w art. 18 KPP³⁹. Ponadto zasada *non-refoulement* jest gwarantowana w prawie wtórnym, jak choćby w przytoczonym już art. 9 dyrektywy powrotowej⁴⁰.

Sprawy dublińskie rozpatrywane przez TS dotyczyły badania systemowych nieprawidłowości w państwie odpowiedzialnym za rozpatrzenie wniosku o ochronę międzynarodową i ewentualnego naruszenia *non-refoulement* w związku z transferem cudzoziemca⁴¹. W sprawie C-578/16 PPU, C.K.⁴², Trybunał powołał się również na standard ochronny EKPC, zauważając, że „cierpienie spowodowane naturalnie powstałą chorobą, czy to fizyczną, czy psychiczną, może być objęte zakresem art. 3 EKPC, gdy ulega ono pogorszeniu lub istnieje ryzyko jego pogorszenia w następstwie traktowania osoby, które wynika z warunków zatrzymania, wydalenia lub innych środków, za które organy mogą być odpowiedzialne, pod warunkiem że cierpienie stąd wynikające osiągnie minimum poważnego charakteru wymaganego przez art. 3 EKPC”⁴³.

and Punishment, Leiden–Boston 2016, s. 12, 82 i n. Zob. wyrok ETPC z 7.07.1989 r., 14038/88, Soering przeciwko Zjednoczonemu Królestwu, HUDOC. Zob. również F. Ippolito, C. Perez Gonzalez, „Handle with Care” in *Strasbourg: The Effective Access of Vulnerable Undocumented Migrants to Minimum Socio-economic Rights* [w:] *Migration and the European Convention on Human Rights*, red. B. Cali, L. Bianku, I. Motoc, Oxford 2012, s. 138–139.

29 Zob. L. Garlicki, *Zakaz tortur* [w:] *Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności*, t. 1, *Komentarz do artykułów 1–18*, red. L. Garlicki, Warszawa 2010, s. 109.

30 Zob. K. Łasak, *Prawa społeczne w orzecznictwie Europejskiego Trybunału Praw Człowieka*, Warszawa 2013, s. 115; L. Garlicki, *Zakaz...*, s. 126. Poprzez dynamiczną wykładnię art. 2 i 3 EKPC Trybunał zagwarantował szeroką ochronę cudzoziemcom. W tym sensie EKPC stanowi tzw. *living instrument*, zaś Trybunał poprzez dynamiczną interpretację jej przepisów zapewnia skuteczną ochronę praw człowieka, dostosowaną do aktualnej sytuacji. Zob. G. Letsas, *The ECHR as a living instrument: Its meaning and legitimacy* [w:] *Constituting Europe: The European Court of Human Rights in a National, European and Global Context*, red. A. Føllesdal, B. Peters, G. Ulfstein, Cambridge 2013, s. 106–141.

31 Kryteria ochrony rykoszetowej charakteryzuje: A. Szklanna, *Najnowsze tendencje w orzecznictwie ETPC dotyczącym ochrony praw cudzoziemców w kontekście wydaleń z terytorium państw stron EKPC* [w:] *Status cudzoziemca w Polsce wobec współczesnych wyzwań międzynarodowych*, red. D. Pudziańska, Warszawa 2016, s. 119.

32 Wyrok ETPC z 2.05.1997 r., 30240/96, D przeciwko Zjednoczonemu Królestwu, HUDOC.

33 Decyzja ETPC z 15.02.2000 r., 46553/99, S.C.C. przeciwko Szwecji, HUDOC; wyrok ETPC z 27.05.2008 r., 26565/05, N przeciwko Zjednoczonemu Królestwu, HUDOC. Zob. C. Costello, *The Human Rights of Migrants and Refugees*, Oxford 2016, s. 185 i n.; B. Menezes Queiroz, *Illegally Staying in the EU. An Analysis of Illegality in EU Migration Law*, Oxford 2020, s. 109 i n.

34 Wyrok 41738/10, Paposhvili przeciwko Belgii, pkt 139. Co istotne, w sprawie Paposhvili ETPC nie brał pod uwagę ewentualnego wsparcia rodziny po powrocie do kraju pochodzenia. Zob. również F. Ippolito, C. Perez Gonzalez, „Handle with Care”..., s. 152.

35 Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) nr 604/2013 z 26.06.2013 r. w sprawie ustanowienia kryteriów i mechanizmów ustalania państwa członkowskiego odpowiedzialnego za rozpatrzenie wniosku o udzielenie ochrony międzynarodowej złożonego w jednym z państw członkowskich przez obywatela państwa trzeciego lub bezpaństwowca (Dz.Ur. UE L 180, s. 31).

36 Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2011/95/UE z 13.12.2011 r. w sprawie norm dotyczących kwalifikowania obywateli państw trzecich lub bezpaństwowców jako beneficjentów ochrony międzynarodowej, jednolitego statusu uchodźców lub osób kwalifikujących się do otrzymania ochrony uzupełniającej oraz zakresu udzielanej ochrony (Dz.Ur. UE L 337, s. 9), mająca zastosowanie od 21.12.2013 r.

37 Zgodnie z art. 78: „Unia rozwija wspólną politykę w dziedzinie azylu, ochrony uzupełniającej i tymczasowej ochrony, mającą na celu przyznanie odpowiedniego statusu każdemu obywatelowi państwa trzeciego wymagającemu międzynarodowej ochrony oraz mającą na celu zapewnienie przestrzegania zasady *non-refoulement*”.

38 Zob. D. Miąsik [w:] *System Prawa Unii Europejskiej*, t. 2, *Zasady i prawa podstawowe*, red. D. Miąsik, Warszawa 2022, s. 390; A.M. Potyrała [w:] *Karta Praw Podstawowych Unii Europejskiej. Komentarz*, red. A. Wróbel, Warszawa 2013, s. 675 i n. Warto pamiętać, że prawa podstawowe uznane zostały za podstawowe zasady prawa UE (*general principles of law*) i obowiązek ich przestrzegania wynika nie tylko z samej Karty, ale również z postanowień traktatowych – zwłaszcza z art. 2 Traktatu o Unii Europejskiej (wersja skonsolidowana Dz.Ur. UE C 202 z 2016 r., s. 13) – dalej TUE – zob. T. Sieniow, *Ochrona praw podstawowych w prawie Unii Europejskiej* [w:] *Prawo instytucjonalne Unii Europejskiej w zarysie*, red. A. Kuś, Lublin 2012, s. 397.

39 V. Moreno-Lax, *Accessing Asylum in Europe. Extraterritorial Border Controls and Refugee Rights under EU Law*, Oxford 2017, s. 282–283. Zob. również J. Wojnowska-Radzińska, *Karta praw podstawowych UE jako jeden z kluczowych instrumentów prawnych unijnej polityki migracyjnej* [w:] *W obliczu kryzysu. Przyszłość polityki azylowej i migracyjnej Unii Europejskiej*, red. A.M. Kosińska, Lublin 2017, s. 99.

40 B. Menezes Queiroz, *Illegally...*, s. 85.

41 Wyrok TS z 21.12.2011 r., sprawy połączone C-411/10 i C-493/10, N.S. przeciwko Secretary of State for the Home Department i M. E. i inni przeciwko Refugee Applications Commissioner i Minister for Justice, Equality and Law Reform, EU:C:2011:865 – dalej wyrok w sprawach połączonych C-411/10 i C-493/10, N.S.

42 Wyrok TS z 16.02.2017 r., C-578/16 PPU, C.K. i in. przeciwko Republice Słowenii, EU:C:2017:127 – dalej wyrok C-578/16 PPU, C.K.

43 Wyrok C-578/16 PPU, C.K., pkt 68. Trybunał nie znalazł jednak w tej sprawie przesłanek do stwierdzenia istnienia systemowych nieprawidłowości w Chorwacji, gdzie miał być zawrócony cudzoziemiec.

Trybunał rozwijał też wykładnię pojęcia cierpienia spowodowanego chorobą w sprawie C-353/16, MP⁴⁴, dotyczącej obywatela Sri Lanki cierpiącego na stres pourazowy i głęboką depresję. Trybunał zauważył, „że art. 4 i art. 19 ust. 2 karty interpretowane w świetle art. 3 EKPC stoją na przeszkodzie temu, by państwo członkowskie wydalilo obywatela państwa trzeciego, jeżeli to wydalenie doprowadziłoby zasadniczo do znaczącego i nieodwracalnego nasilenia się zaburzeń psychicznych, na które osoba ta cierpi, w szczególności jeżeli, jak w niniejszej sprawie, to pogorszenie stanowiłoby zagrożenie dla życia tej osoby”. Trybunał podkreślił jednak w wyroku C-542/13, M’Bodj⁴⁵, że zastosowanie ochrony z art. 3 EKPC w stosunku do cudzoziemca, w którego kraju pochodzenia opieka medyczna jest zapewniana na dużo niższym poziomie niż w kraju goszczącym, powinno mieć charakter wyjątkowy i wymaga wykazania nadrzędności względów humanitarnych.

Głosowane orzeczenie stanowi kolejny wyrok dotyczący wykładni art. 19 ust. 2 KPP w związku z ryzykiem narażenia na nieludzkie traktowanie w przypadku wydalenia osoby chorej. W wyroku w sprawie C-562/13, Abdida⁴⁶, TS po raz pierwszy dokonał wykładni przepisów dyrektywy powrotowej w kontekście wstrzymania wydalenia osoby chorej. Trybunał uznał wówczas, że wydalenie osoby chorej cierpiącej na poważną chorobę do kraju, gdzie brak jest możliwości zapewnienia jej leczenia, może stanowić w pewnych przypadkach naruszenie art. 5 dyrektywy 2008/115/WE, uściślając, że: „Te bardzo wyjątkowe przypadki cechują się powagą i nieodwracalnym charakterem szkody wynikającej z wydalenia obywatela państwa trzeciego do państwa, w którym istnieje poważne ryzyko, że może być on poddany nieludzkiemu lub poniżającemu traktowaniu”⁴⁷. Wydalenie jest zatem niehumanitarne, jeśli prowadziłoby do ryzyka istotnego i nieodwracalnego pogorszenia stanu zdrowia⁴⁸.

W doktrynie podkreśla się, że głosowany wyrok Trybunału stanowi kolejny krok pozwalający na realną ochronę zdrowia migrantów nieregularnych, jednak aby była ona w pełni gwarantowana, konieczne są zmiany w prawie wtórnym, tj. w dyrektywie powrotowej⁴⁹.

Analiza przepisów prawa krajowego i ich zgodności z gwarancjami praw podstawowych migrantów przeprowadzona została przez Trybunał na podstawie dotychczas wypracowanych standardów ochrony w orzecznictwie zarówno Trybunału Sprawiedliwości, jak i Europejskiego Trybunału Praw Człowieka. Analizując zgodność z prawem wydalenia osoby wymagającej leczenia paliatywnego, Trybunał w dużej mierze posiłkował się

z tzw. standardem Paposhvili. Głosowane orzeczenie jest dowodem na istnienie korelacji standardów ochrony w obszarze polityki migracyjnej wynikających z gwarancji KPP i EKPC⁵⁰. Choć powiązanie i ekwiwalentność ochrony zapewnianej przez Unię w stosunku do ochrony konwencyjnej ma swoje zakotwiczenie w prawie pierwotnym UE, to wydaje się, że konieczność przystąpienia Unii do EKPC jest problemem o szczególnej już aktualności i praktycznym wymiarze⁵¹.

Jak podkreśla D. Miąsik, „wszystkie prawa podstawowe uznane w KPP, które można uznać za odpowiadające prawom chronionym przez EKPCz, mają takie same zarówno znaczenie, jak i zakres”⁵². Wynika to zarówno z regulacji art. 6 ust. 3 TUE, jak również z art. 52 ust. 3 KPP⁵³. W istocie standard strasburski jest standardem minimalnego poziomu ochrony, jaki jest zobowiązana zapewnić Unia⁵⁴.

Pierwsze dyskusje o akcesji Wspólnoty do EKPC sięgają lat 70. XX w., natomiast następujące po nich próby związania się Unii akcesyjną umową międzynarodową nie przyniosły rezultatu, ponieważ TS dwukrotnie uznawał brak możliwości prawnych przystąpienia do instrumentu konwencyjnego⁵⁵. Obecnie trwają zaawansowane prace nad kolejną wersją umowy o przystąpieniu Unii do EKPC (dotychczas odbyło się już 18 spotkań roboczych w tej sprawie)⁵⁶, które mają szansę zakończyć się sukcesem, biorąc pod uwagę gotowość Rady Europy do akcesji i działania na rzecz akcesji po stronie UE⁵⁷. Głosowane orzeczenie jest dowodem na potrzebę powiązania standardów ochronnych UE i Rady Europy instrumentem prawnym⁵⁸.

44 Wyrok TS z 24.04.2018 r., C-353/16, MP przeciwko Secretary of State for the Home Department, EU:C:2018:276, pkt 43.

45 Wyrok TS z 18.12.2014 r., C-542/13, Mohamed M’Bodj przeciwko État belge, EU:C:2014:2452, pkt 39.

46 Wyrok TS z 18.12.2014 r., C-562/13, Centre Public d’Action Sociale d’Ottignies-Louvain-La-Neuve przeciwko Moussie Abdidze, EU:C:2014:2453, pkt 49 – dalej wyrok C-562/13, Abdida.

47 Wyrok C-562/13, Abdida, pkt 50.

48 Wyrok TS z 30.09.2020 r., C-233/19, B. przeciwko Centre public d’action sociale de Liège, EU:C:2020:757, pkt 47. Zob. podobnie wyrok TS z 19.06.2018 r., C-181/16, Sadikou Gnandi przeciwko État belge, EU:C:2018:465, pkt 53.

49 Przykładowo Anna Kompatscher rozważa, czy wyrok nie wprowadza na poziomie ochrony sądowej prawa do pozostania w państwie goszczącym z przyczyn medycznych (*right to stay for medical reasons*) – zob. *A right to stay for medical reasons? Case note to C-69/21 of the CJEU about the limit to returning a seriously ill and irregularly staying third-country national*, Kompatscher-BlogDUE-1.pdf (aisdue.eu) (dostęp: 26.06.2023 r.).

50 W doktrynie podnosi się, że równoważność systemów ochrony Rady Europy i Unii Europejskiej nie oznacza ich identyczności, a jedynie istnienie „porównywalnych” standardów ochrony – zob. A. Wróbel [w:] *Karta Praw Podstawowych Unii Europejskiej. Komentarz*, red. A. Wróbel, Warszawa 2013, art. 52, s. 1363.

51 Zob. J. Jaskiernia, *Karta Praw Podstawowych Unii Europejskiej a Konwencja o ochronie praw człowieka i Podstawowych Wolności – konflikt czy komplementarność?* [w:] *Karta Praw Podstawowych w europejskim i krajowym porządku prawnym*, red. A. Wróbel, Warszawa 2009, s. 153 i n.

52 D. Miąsik [w:] *System...*, s. 312.

53 Zob. S. Greer, J. Gerards, R. Slowe, *Human Rights in the Council of Europe and the European Union. Achievements, Trends and Challenges*, Cambridge 2019, s. 325 i n.; M. Wróblewski, *Karta Praw Podstawowych Unii Europejskiej jako źródło prawa UE* [w:] *System Prawa Unii Europejskiej*, t. 1, *Podstawa i źródła prawa Unii Europejskiej*, red. S. Biernat, Warszawa 2020, s. 767.

54 P. Sadowski, *The EU’s approach to the extraterritorial processing of asylum claims and its compliance with international law*, „Revista General de Derecho Europeo” 2021/53, preprint, s. 10.

55 Zob. opinia TS z 28.03.1996 r., 2/94, Avis rendu en vertu de l’article 228 du traité CE, EU:C:1996:140; opinia TS z 18.12.2014 r., 2/13, Opinia wydana na podstawie art. 218 ust. 11 TFUE, EU:C:2014:2454. Zob. J. Wouters, M. Ovadek, *The European Union and Human Rights. Analysis, Cases, Materials*, Oxford 2021, s. 267 i n.; J.-C. Piris, *The Lisbon Treaty. A Legal and Political Analysis*, Cambridge 2010, s. 163.

56 Zob. sprawozdania ze spotkań negocjacyjnych Human Rights Intergovernmental Cooperation, EU accession to the ECHR, <https://www.coe.int/en/web/human-rights-intergovernmental-cooperation/accession-of-the-european-union-to-the-european-convention-on-human-rights> (dostęp: 20.07.2023 r.).

57 Zob. C. Mik, *Przystąpienie UE do Europejskiej konwencji praw człowieka* [w:] *Europejska konwencja praw człowieka i jej system kontrolny – perspektywa systemowa i orzecznicza*, red. M. Balcerzak, T. Jasudowicz, J. Kapełańska-Pręgowska, Toruń 2011, s. 29–82.

58 Przykładem powiązania istniejących standardów ochronnych są wyroki ETPC odnoszące się do zgodności z EKPC realizowanej przez państwa członkowskie polityki migracyjnej: wyrok ETPC z 21.01.2011 r., 30696/09, M.S.S. przeciwko Belgii i Grecji, HUDOC; wyrok w sprawach połączonych C-411/10 i C-493/10, N.S. Na temat poszerzonej interpretacji praw wynikających z zasady *non-refoulement* zob. F. Messineo, *Non-refoulement...*, s. 149. Zob. również M. Baumgartel, *Demanding rights, Europe’s Supranational Courts and the Dilemma of Migrant Vulnerability*, Cambridge 2019, s. 58.

W głosowanej sprawie leczenie choroby, na którą zapadł cudzoziemiec, nie było już w zasadzie dostępne ze względu na stan jej zaawansowania. Stanowi to *novum* w stosunku do stanów faktycznych poprzednich wyroków. W przypadku Pana X jego stan zdrowia nie uległby pogorszeniu, ale w sytuacji powrotu do kraju pochodzenia byłby narażony na cierpienie związane z brakiem terapii przeciwbólowej. Tym samym Trybunał dokonał wykładni rozszerzającej zasady *non-refoulement* w powiązaniu z art. 4 KPP, uwzględniając w tym przypadku konieczność zagwarantowania osobie chorej terapii paliatywnej, gdyż w przypadku jej braku chory byłby narażony na nieludzkie traktowanie.

Głosowane orzeczenie stanowi kolejny krok w wypracowaniu orzeczniczego modelu *irremovable migrants* (migrantów, których nie można wydalic) ze względu na ich podwójną cechę wrażliwą (*double vulnerability*) – pozostawanie w procesie migracyjnym oraz cierpienie na ciężką chorobę⁵⁹.

Abstract

dr hab. Anna Magdalena Kosińska,
professor of the University of Szczecin

The author is an academic researcher at the Faculty of Law and Administration, University of Szczecin, Poland (ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0915-874X>).

The Role of the Court of Justice in Shaping the Standard of Protection Against Expulsion. An Analysis of Court of Justice Judgment of 22 November 2022, C-69/21, *Staatssecretaris van Justitie en Veiligheid*

Keywords: *non-refoulement, return decision, expulsion, seriously ill third-country national, medical cannabis*

On 22 November 2022, the Court of Justice issued a judgment in the *Staatssecretaris van Justitie en Veiligheid* case, in which it interpreted provisions of the so-called Return Directive (2008/2015) in the context of admissibility of expulsion from the EU of a third-country national who will not have access to adequate healthcare, in connection with a diagnosed condition, in their country of origin. The Court examined compliance of the national law with those provisions on the Return Directive that guarantee observance of the non-refoulement rule. This commentary contains an analysis of this judgment in the context of existence of a standard of protection of an ill person against expulsion in the light of the case law of the Court of Justice and the European Court of Human Rights. The judgment also introduces guidance on rules for treating ill third-country nationals, which should be applied in practice by administrative bodies of Member States at the stage of their qualification for return.

⁵⁹ Warto również wspomnieć o orzeczeniu TS bezpośrednio niepowiązanym z głosowanym wyrokiem, ale dotyczącym dostępności środka odwoławczego od decyzji nakazującej powrót w przypadku rodzica dziecka niepełnosprawnego. W wyroku z 30.09.2020 r., C-402/19, LM przeciwko Centre public d'action sociale de Seraing, EU:C:2020:759, Trybunał orzekł, że „obywatel państwa trzeciego będący rodzicem ciężko chorego pełnoletniego dziecka, które jest od niego zależne i wobec którego wydano decyzję nakazującą powrót, której wykonanie mogłoby narazić to pełnoletnie dziecko na poważne ryzyko istotnego i nieodwracalnego pogorszenia stanu zdrowia, powinien korzystać z gwarancji w oczekiwaniu na powrót przewidzianych w art. 14 dyrektywy 2008/115”, który to artykuł gwarantuje zapewnienie opieki zdrowotnej w oczekiwaniu na powrót (pkt 50).

Bibliografia/References

- Baumgartel M., *Demanding rights, Europe's Supranational Courts and the Dilemma of Migrant Vulnerability*, Cambridge 2019.
- Chetail V., *Sources of International Migration Law* [w:] *Foundations of International Migration Law*, red. B. Opeskin, R. Peruchoud, J. Redpath-Cross, Cambridge 2012.
- Costello C., *The Human Rights of Migrants and Refugees*, Oxford 2016.
- Garlicki L., *Zakaz tortur* [w:] *Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności*, t. 1, *Komentarz do artykułów 1–18*, red. L. Garlicki, Warszawa 2010.
- Ghezelbash D., *Refuge lost. Asylum Law in an Interdependent World*, Cambridge 2018.
- Goodwin-Gill G.S., McAdam J., *The Refugee in International Law*, Oxford 2007.
- Greer S., Gerards J., Slove R., *Human Rights in the Council of Europe and the European Union. Achievements, Trends and Challenges*, Cambridge 2019.
- Hamdan E., *The Principle of Non-Refoulement under the ECHR and UN Convention against Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment and Punishment*, Leiden–Boston 2016.
- Ippolito F., Perez Gonzalez C., „Handle with Care” in *Strasbourg: The Effective Access of Vulnerable Undocumented Migrants to Minimum Socio-economic Rights* [w:] *Migration and the European Convention on Human Rights*, red. B. Cali, L. Bianku, I. Motoc, Oxford 2012.
- Jaskiernia J., *Karta Praw Podstawowych Unii Europejskiej a Konwencja o ochronie praw człowieka i Podstawowych Wolności – konflikt czy komplementarność?* [w:] *Karta Praw Podstawowych w europejskim i krajowym porządku prawnym*, red. A. Wróbel, Warszawa 2009.
- Kompatscher A., *A right to stay for medical reasons? Case note to C-69/21 of the CJEU about the limit to returning a seriously ill and irregularly staying third-country national*, Kompatscher-BlogDUE-1.pdf (aisdue.eu) (dostęp: 26.06.2023 r.).
- Letsas G., *The ECHR as a living instrument: Its meaning and legitimacy* [w:] *Constituting Europe: The European Court of Human Rights in a National, European and Global Context*, red. A. Føllesdal, B. Peters, G. Ulfstein, Cambridge 2013.
- Łasak K., *Prawa społeczne w orzecznictwie Europejskiego Trybunału Praw Człowieka*, Warszawa 2013.
- Menezes Queiroz B., *Illegally Staying in the EU. An Analysis of Illegality in EU Migration Law*, Oxford 2020.
- Messineo F., *Non-refoulement Obligations in Public International Law: Towards a New Protection Status* [w:] *The Ashgate Research Companion to Migration Law, Theory and Practice*, red. S.S. Juss, Farnham 2013.
- Miąsik D. [w:] *System Prawa Unii Europejskiej*, t. 2, *Zasady i prawa podstawowe*, red. D. Miąsik, Warszawa 2022.
- Mik C., *Przystąpienie UE do Europejskiej konwencji praw człowieka* [w:] *Europejska konwencja praw człowieka i jej system kontrolny – perspektywa systemowa i orzecznicza*, red. M. Balcerzak, T. Jasudowicz, J. Kapelańska-Pregowska, Toruń 2011.
- Moreno-Lax V., *Accessing Asylum in Europe. Extraterritorial Border Controls and Refugee Rights under EU Law*, Oxford 2017.
- Peers S., *Legislative Update: EU Immigration and Asylum. Competence and Decision-Making in the Treaty of Lisbon*, „European Journal of Migration and Law” 2008/2.

Piris J.-C., *The Lisbon Treaty. A Legal and Political Analysis*, Cambridge 2010.

Potyrała A.M. [w:] *Karta Praw Podstawowych Unii Europejskiej. Komentarz*, red. A. Wróbel, Warszawa 2013.

Sadowski P., *The EU's approach to the extraterritorial processing of asylum claims and its compliance with international law*, „Revista General de Derecho Europeo” 2021/53.

Sieniow T., *Ochrona praw podstawowych w prawie Unii Europejskiej* [w:] *Prawo instytucjonalne Unii Europejskiej w zarysie*, red. A. Kuś, Lublin 2012.

Strąk K., *Polityka Unii Europejskiej w zakresie powrotów. Aspekty prawne*, Warszawa 2019.

Szklanna A., *Najnowsze tendencje w orzecznictwie ETPC dotyczącym ochrony praw cudzoziemców w kontekście wydażeń z terytorium państw stron EKPC* [w:] *Status cudzoziemca*

w Polsce wobec współczesnych wyzwań międzynarodowych, red. D. Pudzianowska, Warszawa 2016.

Wojnowska-Radzińska J., *Karta praw podstawowych UE jako jeden z kluczowych instrumentów prawnych unijnej polityki migracyjnej* [w:] *W obliczu kryzysu. Przyszłość polityki azylowej i migracyjnej Unii Europejskiej*, red. A.M. Kosińska, Lublin 2017.

Wouters J., Ovadek M., *The European Union and Human Rights. Analysis, Cases, Materials*, Oxford 2021.

Wróbel A. [w:] *Karta Praw Podstawowych Unii Europejskiej. Komentarz*, red. A. Wróbel, Warszawa 2013.

Wróblewski M., *Karta Praw Podstawowych Unii Europejskiej jako źródło prawa UE* [w:] *System Prawa Unii Europejskiej*, t. 1, *Podstawy i źródła prawa Unii Europejskiej*, red. S. Biernat, Warszawa 2020.

REKLAMA

TAJEMNICA ZAWODOWA OKIEM WYBITNYCH PRAWNIKÓW

Tajemnica zawodowa jest jedną z najważniejszych wartości łączących się z wykonywaniem zawodów zaufania publicznego. W książce całościowo ujęto ochronę zaufania do adwokata, radcy prawnego i notariusza w postępowaniu cywilnym, z uwzględnieniem różnych środków jej zapewnienia.

Do szerokiego grona instytucji procesowych, które mają wpływ na zakres zaufania do profesjonalnych pełnomocników, zaliczono m.in.:

- przymus adwokacko-radcowski,
- odmowę sporządzenia przez profesjonalnego pełnomocnika nadzwyczajnego środka zaskarżenia,
- ważne przyczyny zwolnienia od obowiązku zastępowania strony w procesie przez adwokata lub radcę prawnego ustanowionego przez sąd,
- zaostrożenie rygorów procesowych w odniesieniu do wadliwych czynności pełnomocników profesjonalnych.

Autorzy przedstawiają ocenę obowiązującej regulacji, poszukują optymalnych rozwiązań i formułują postulaty *de lege ferenda*. Omawiają także porównawczo ochronę tajemnicy zawodowej w postępowaniu karnym oraz poufność pozasądowych postępowań cywilnych, tj. arbitrażu i mediacji.

ZAMÓW KSIĄŻKĘ Z RABATEM 20% W KSIĘGARNI PROFINFO.PL
W FORMULARZU ZAMÓWIENIA WPISZ KOD: WKCZA20

TAJEMNICA ADWOKACKO-RADCOWSKA I NOTARIALNA ORAZ INNE ŚRODKI OCHRONY ZAUFANIA W POSTĘPOWANIU CYWILNYM

redakcja naukowa Sławomir Cieślak

Cena: 276 zł

Wolters Kluwer